1e Jaargang, nummer 43, 27 november 2024

REFO TIJD

Blad van het Instituut voor Calvinistische Studiën i.s.m. de Nederduits Gereformeerde Kerk (1571) - De moederkerk van Nederland sinds 1579. ‘Geen kerk zal over een andere kerk heersen, geen taakuitvoerder over de andere taakuitvoerder.’ (Kerkorde Emden, 1571)

In dit nummer : De Nederduitse vluchtelingenkerken - 3, en Noord en Zuid in de 1500se kerkgeschiedenis

---

DE NEDERDUITSE VLUCHTELINGENKERKEN - 3

Velen in de gereformeerde bevindelijke kerken hebben moeilijke families. De kerkscheuringen lopen er vaak dwars doorheen. Jezus sprak niet zomaar over de aardse familie als zijnde de ware familie, maar de geestelijke familie. Er lopen zowel gereformeerde als gedeformeerde lijnen door de families. De aardse verhoudingen zijn vaak door en door verziekt, als het Ragnarok wat heeft ingetreden : koude harten en hete hoofden.

Jezus sprak in Lukas 14 : ‘Indien iemand tot Mij komt, en niet haat zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broeders en zusters, ja zelfs zijn eigen leven, die kan mijn discipel niet zijn. Wie niet zijn kruis draagt en achter Mij komt, kan mijn discipel niet zijn.’

Jezus spreekt soms over een achterlaten en een prijsgeven om het evangelie in een tijd van vervolging. Soms zijn de ergste vijanden die van je eigen huis, je eigen familie, en dat kan zo ver gaan dat je moet vluchten. Zo was dat ook in de jaren 1500 met de reformatie. De reformatie ging dwars door de families en gezinnen heen, en de bevindelijk gereformeerde vluchtelingen die niet meegesleurd wilden worden met het katholieke materialisme gingen de grens over tot Duitsland waar zij opgevangen werden. Duitsland maakte zelfs haar steden groter om de vluchtelingen te kunnen opvangen, maar lang niet overal en altijd. Soms waren steden toch echt vol, en moesten de vluchtelingen verder trekken. Soms hadden ze te maken met Lutherse steden die niets met hen te maken wilden hebben omdat ze in hun ogen ketters waren.

In de barre winters werden ze geplaagd door kou. Dan was het echt ragnarok als de herberg vol was, of als men werd verdreven wegens beschuldiging van ketterij. De luthersen waren soms zonder ontferming, of ze mochten ergens alleen maar tijdelijk blijven.

Men trok de verschillende rivieren over in Nedersaksen, zoals de Eems, de Hunte en de Wezer tot in het Rodenberg gebied waar ze gastvrij en liefdevol werden opgevangen door de Rodenbergse families die evangelisch-luthers waren geworden door de reformatie. Hier werden Nederduits gereformeerde vluchtelingenkerken opgezet, zoals ook in andere plaatsen in Duitsland.

Ik had een droom dat de engel van Rodenberg als een moeder of moederkerk naar Nederland kwam, tot de families. Nog steeds drukt het geheimenis op Nederland vanwege de geschiedenis. Duitsland en zo ook Rodenberg, dieper in Nedersaksen, waren een belangrijke schuilplaats geweest voor de Nederlandse vluchtelingen van mid-1500se jaren. Zij waren geadopteerd door moeder Rodenberg, van harte binnengenomen, en zij waakt nog steeds met haar vleugelen over Holland.

Voor Calvijn, onder wiens invloed de Nederduits gereformeerde gemeenten ontstonden, was het moederbeeld van de kerk, en ook het moederbeeld van God, belangrijk. God kwam allereerst als een moeder, in de leer van Calvijn. In die hoedanigheid kunnen ook de engelen moederlijke kwaliteiten hebben.

De Hunte, oftewel de jachtsrivier, is een zijrivier van de Wezel in Nedersaken. De Lethe is een zijrivier van de Hunte, bij Hundsmühlen, Wardenburg. Lethe komt van het Germaanse woord ‘leuhta’, wat ‘helder’ betekent, en ‘openbaring’. Ook komt het van Lith, wat bosrijke rivieroever betekent. In het Grieks betekent Lethe de vergetelheid, wat ook weer terugkomt in de nieuwe bijbel. De voorvaderen konden aan de rivier de Lethe een nieuw leven opbouwen. Zij konden hier vergeten en herinneren.

In 1834 werden de christelijke afgescheidenen een zijstroom die uit de hervormde kerk ging. In 1869 gingen christelijk afgescheiden gemeenten samen met gereformeerde kerken onder het kruis door als christelijk gereformeerde kerk. Het grootste gedeelte hiervan ging in 1892 over in de gereformeerde kerk van Kuyper, maar een klein overblijfsel onder J. Wisse en Van Lingen bleef christelijk gereformeerd. Kuyper knoeide teveel met genade. Zelfs in de gereformeerde gemeente hadden ze hun eigen ‘Kuyper’ in de vorm van R. Kok, alhoewel die wat bevindelijker was, en tussen Kuyper en Kersten inlag, maar de gereformeerde gemeente kon zich er niet meer mee verenigen, en ook niet met zijn tegenpool C. Steenblok, dus zij

bleven tussen Kok en Steenblok in. Kok ging vervolgens naar de christelijk gereformeerde kerk in 1956, waar hij in 1966 deel werd van de bovenbouw, de wat bevindelijkere 'Bewaar het Pand' beweging binnen de christelijk gereformeerde kerk. Maar ze waren er nog niet. Er moest nog een bovenste, steenblokkiaanse bouw komen. Kok en Bewaar het Pand bleef ergens tussen hangen. Het is van belang te beseffen dat de Nederduits gereformeerde kerk van de jaren 1500, 1600 en 1700 alreeds christelijk gereformeerde kerk genoemd werd, als bijnaam of alternatieve naam. Het geheimenis gaat dus voort. Er is nog steeds een strijd tegen de geest van Alva en de geest van Konstanz. Men moet nog steeds vluchten tot Duitsland en tot de geschiedenis. Hieraan komt Rodenberg ons tegemoet, zoals in mijn droom.

Ragnarok is duidelijk gekomen. De families zijn verscheurd, en hun kerken. Overal ontstonden zijrivieren, en zijstromen. Hierin ligt de geschiedenis verborgen, en haar geheimenissen, waartoe we mogen ontwaken, in het verschijnsel van Lethe, de hemelse vergetelheid, waarover de nieuwe bijbel spreekt. Het is ook een plaats van het herinneren van principes en prioriteiten die door de kerkgeschiedenis heen verloren zijn geraakt of op de achtergrond. Het is nog steeds oorlog. Het monster van Konstanz, dronken van het bloed van de martelaren, van de profeten, wil niet laten gaan. Daarom moeten wij dieper en dieper, en deze dingen bespreken. Er is een weg. In Rodenberg werden de poorten voor de toekomst van Nederland opengebroken. Er is een pad. Het is een smal en lang pad, zeer ingewikkeld en kronkelig, en het ligt vol met doornen en andere ontberingen.

We moeten de bevindelijke trappen op en achterlaten wat ons in de weg staat, maar sommige dingen kunnen niet achtergelaten worden en moeten eerst verdiept worden. Het 'Laat mijn volk gaan' gaat gepaard met plagen als een beeld van exegese.

NOORD EN ZUID IN DE 1500se KERKGESCHIEDENIS

De predikant J. Severijn (1883-1966) waarschuwde in de Waarheidsvriend van de gereformeerde bond tegen de steeds voortgaande verwereldlijking en zelfgenoegzaamheid. Het waarachtig geloof begint bij schuldbelijdenis, stelt hij. (De Waarheidsvriend, 10/1, 1946)

J. Severijn stelt dat alles aan de bronnen getoetst moet worden, en dat men daarvoor terug moet de geschiedenis in.

De historicus R. Fruin (1823-1899) schrijft in deel 5 van Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis (1895) dat prins Willem van Oranje afkerig was van het strenge en uitsluitende calvinisme, en was meer geneigd tot het lutherse. In Brabant, Vlaanderen en het Waalsland had het calvinisme inmiddels andere gereformeerde vormen verdrongen en overvleugeld. Men wilde niet ten prooi vallen aan het Laodiceaanse lutherdom. De leidinggevende predikanten daar waren geschoold in de scholen van Calvijn en Beza, zijn opvolger. Willem van Oranje wilde deze stromingen verenigen, maar die verbroedering werd in 1566 afgewezen door de calvinisten, door Datheen, Moded en Junius. Moded is overigens de Hebreeuwse naam van Herman Strijker, die het calvinisme deed groeien in Antwerpen. R. Fruin stelt dat hierdoor een verkilling kwam tussen Willem van Oranje en de zuidelijke Nederlanden. De calvinisten hadden zo de katholieken tegen hen, de luthersen, en ook Willem van Oranje.

Het calvinisme kwam via Frankrijk tot België, stelt Fruin. Tijdens de inquisitie vluchtte men, zoals naar Kampen, maar men vluchtte ook Nederland uit. Fruin stelde dat de calvinisten van het Zuiden veel moeilijker waren, veel precieser, dan de calvinisten van het Noorden, want die waren rekkelijker. Zo kwam er dus ook een scheuring binnen het calvinisme, wat toen weer min of meer geheeld werd vanwege de vervolgingen. Makkelijk ging dat niet, en ook de luthersen koesterden nog veel wrok. Men moest dus komen tot een gematigder calvinisme, zoals in het Noorden.

Alva kwam, en Fruin stelt dat de meeste Brabanders en Vlamingen over de Maas naar Duitsland begaven, bij voorkeur naar de Paltz, want daar waren ze onder de hoede van Frederik den Frommen (de Vrome), die in de twist tussen de calvinisten en de luthersen voor het calvinisme had gekozen, en daar zouden ze dus hun geloofsgenoten vinden, strenge calvinisten. De Noordelijken, van Holland, gingen meestal naar Noord-Duitsland, met als voorkeur Emden, want daar hadden zij hun geestverwanten, stelde Fruin. Daar trokken hun predikanten immers naartoe, en zij volgden. Anderen zowel uit het Noorden als het Zuiden vestigden zich in Keulen en in de steden van Gulik en Kleefsland. Daar waren de gemeenten ook wat algemener.

Fruin noemt dat Frankenthal en Heidelberg, in het Zuiden van Duitsland, de zetels waren van het rechtzinnige, uitsluitende calvinisme, en Emden in het Noorden, was van het rekkelijkere calvinisme. In Emden was er al een lange tijd zowel een Waalse gereformeerde kerk als een Nederduits gereformeerde kerk, waar vluchtelingen liefderijk werden opgevangen. In 1567 met de komst van Alva werd de vluchtelingenstroom ineens veel groter.

Fruin stelde dat zelfs in ballingschap de verschillen tussen de Brabantse calvinisten en de Hollandse calvinisten bleven voortduren, hun verschillende inzichten en neigingen en hun verhouding tot Willem van Oranje.

Eind 1567 besloot de Raad van Beroerten ook Willem van Oranje te vervolgen, die inmiddels naar Dillenburg in Midden-Duitsland was gegaan, zijn geboorteplaats. In zijn verdedigingsschrift noemde hij psalm 37:32-33 : ‘De goddeloze beloert de rechtvaardige, en zoekt hem te doden. Maar de Heere laat hem niet in diens handen vallen en houdt hem niet voor onrechtvaardig, ook al wordt hij geoordeeld.’ Ook beriep hij zich op Luther en Calvijn. In Dillenburg verzamelde Willem van Oranje een leger en viel zo Alva aan die Nederland bezet hield. Hij werd ook geholpen door gevluchte calvinisten en door watergeuzen. Willem van Oranje wilde bij de driesprong van kerkelijke richtingen blijven, stelt Fruin. Zijn naaste geloofsverwanten waren niet de onverschillige libertijnen, maar de gematigden van alle kerkelijke stromingen. Hij noemde de kerkelijke strijd die was ontstaan niet christelijk. Hij kon zich dus ook meer vinden bij de rekkelijke calvinisten, oftewel de gematigde calvinisten van Emden, van het Noorden, dan de precieze calvinisten van het Zuiden.

In de geschriften van Calvijn komen we het rekkelijke ook weer tegen, met name in de commentaren.

Willem van Oranje stond voor godsdienstvrijheid en verdraagzaamheid. Hij stond open voor andersdenkenden, en behandelde hen liefdevol. Vanwege de vervolgingen werd hij steeds meer gereformeerd, luthers in het begin, maar hij begon steeds meer met calvinisten op te trekken. Fruin wijst erop dat in het leger waarmee hij in 1968 over de Maas trok calvinistische veldpredikers waren, zoals Saravia en Junius. Hij werd min of meer calvinistisch, stelt Fruin, maar gematigd, en niet in de zin dat er geen vereniging en verbroedering zou kunnen zijn met luthersen. Hij achtte het verschil tussen calvinistisch en luthers niet zo wezenlijk. Willem van Oranje slaagde erin de rekkelijken en preciezen in tijd van vervolging en oorlog in solidariteit samen te voegen. Er werd een formulier opgesteld voor de verstrooide gemeentes tot een bindende kerkorde. De kerken van Palz en Emden kruisten hier om zich gezamenlijk onder de prins te stellen. Dit nam niet weg dat de preciezen dit ondergingen met enige achterdocht. Er was angst voor politiek misbruik, maar de rekkelijken waren op hun beurt ook bang voor synodaal misbruik. In de latere geschiedenis zien we het politiek misbruik van de koningsgezinden in de hervormde kerk in 1816, waarop de bevindelijken zich losscheuren in 1834. In de jaren 1900 zien we het synodaal misbruik groots opkomen in de Kuyper kerk, waarop de Schilderianen zich in 1944 ervan losbreken met de vrijmaking.

Willem van Oranje had echter de touwtjes niet strak vast. Hij wilde een intergereformeerde kerk, een gematigde kerk, en liet veel ruimte voor andersdenkenden. Vanwege zijn verdraagzaamheid reikte hij ook de precieze calvinisten de hand, maar deelde hij dezelfde vrees als zijn calvinistische vrienden in Emden, de Hollanders. Hij was bang dat de Brabantse calvinisten een overmatig rechtzinnige theocratie zouden bouwen, dat ze te wettisch zouden worden. Toch reikte hij hen de hand vanwege de drang van de omstandigheden en het algemene belang, stelde Fruin. Hij verliet echter zijn standpunten van verdraagzaamheid niet.

Willem van Oranje besefte dat de precieze calvinisten onmisbaar waren voor de bevrijding van Nederland, en daarom liet hij ze toe en werkte hij met ze samen, stelde Fruin. Hij was voorzichtig met ze, want hij wilde niet dat het bondgenootschap verbroken zou worden. Marnix van Aldegonde, de raadgever van Willem van Oranje, die onder Calvijn en Beza theologie had gestudeerd, bemiddelde tussen de calvinisten van Frankenthal en Heidelberg en Willem van Oranje.

Er waren veel gevaren van extremisme. De ballingen uit Holland, volgelingen van Jan Arentz en Pieter Gabriël, die Fruin noemt, spraken zich uit tegen een synode die de preciezen van Paltz wilden houden, vanwege de angst voor synodale terreur en de oprichting van een overmoedig rechtzinnige theocratie. Ze wilden ook geen afscheiding van de luthersen. Toch werden ze door Casper van der Heyden overgehaald om deel te hebben aan de vergadering, voor het grotere goed van Nederland, ook al waren ze het lang niet in alles eens. Zo werd de Nederlandse kerk gebouwd op de grondslag van de ballingschap.
